

ІНТЕРПРЕТАЦІЯ ТЕКСТУ

УДК 821.161.2-1.09“18”І.Франко; М.Шашкевич:17.035.3

МАРКІЯН ШАШКЕВИЧ У ПОЕТИЧНИХ ТЕКСТАХ ІВАНА ФРАНКА

Микола ІЛЬНИЦЬКИЙ

*Львівський національний університет імені Івана Франка,
вул. Університетська, 1, 79000, Львів, Україна*

Проаналізовано образ Маркіяна Шашкевича в поетичних творах Івана Франка, зокрема у фрагментах поеми «Нове життя», які не увійшли до основного варіанту цього незавершеного твору. Виявлено подібність характеристики одного з персонажів «Нового життя» з оцінкою М. Шашкевича у наукових статтях І. Франка, а також збіжність у ставленні до раннього українського романтизму.

Ключові слова: М. Шашкевич, І. Франко, романтизм, світовий біль, національна самосвідомість.

Проблема «Іван Франко і Маркіян Шашкевич», здавалося б, досліджена всебічно і вичерпно. Та є один аспект, що досі не привернув достатню увагу літературознавців. Маю на увазі художні твори І. Франка, в яких відображено його ставлення до одного зі своїх попередників, хоча поет часто вдавався до поетичних формул, чи то характеризуючи теоретичні маніфести, чи виражаючи своє ставлення до певних літературних постатей (вступ до поеми «Лісова ідилія», цикл «Майові елегії», вірш «Декадент» тощо). Ці твори багато разів цитовані, відомі їхні адресати. А от щодо постаті Маркіяна Шашкевича таких поетичних характеристик дослідники майже не помічали. Відомо, щоправда, що серед текстів «із літ молодості» Івана Франка був вірш «До Маркіяна Шашкевича» (його зафіксував у бібліографії творів письменника Михайло Павлик), але текст вірша не зберігся. І все ж...

Ми знаємо, що в І. Франка є багато не тільки незавершених творів, але й різні варіанти одних і тих самих текстів, викреслені строфи й цілі фрагменти, які не потрапили в остаточні варіанти навіть не закінчених текстів і подані у примітках наукових видань академічного типу. Таким твором є, зокрема, незакінчена поема «Нове життя», що має різні прозові й віршові початки і містить цілі епізоди, які викреслив поет. Ці «тіньові» фрагменти цікаві для дослідників, бо проливають світло на інші твори, писані в цей час (середина 1880-х років), зокрема на поему «Панські жарти».

Радянські літературознавці були спантеличені тим, що І. Франко, який у це час декларував свої матеріалістичні погляди, у «Панських жартах» вивів позитивний образ

священника, захисника селян від сваволі поміщика. Епізоди, викреслені з остаточного варіанту «Нового життя», виразно переграють з епізодами поеми «Панські жарти», які стосуються священників – єдиної на той час категорії української інтелігенції. Можливо, вони були викреслені з «Нового життя» через те, що створювали б певний паралелізм сюжетних ліній та ускладнювали композицію, бо у них ідеться про події поза межами сільської історії «Панських жартів».

Але для нас сьогодні ці побічні екскурси набувають особливої вагомості, оскільки вони – через ретроспекції – передають духовну атмосферу того часу, коли формувався світогляд Маркіяна Шашкевича і його покоління, періоду, що в літературі засвідчив появу раннього українського романтизму. Світоглядно-естетичні ідеї у поемі та її фрагментах розкрито за допомогою сюжетних ситуацій.

...На залізничну станцію, чи двірець, як тоді називали такі станції, прибуває юнак, щоб на селі поправити своє здоров'я, а найбільше – пошарпані нерви, бо він, за власними словами, «хоч молодий літами, зруйнований цілком». Євгена (в іншому фрагменті його звали Дорком) – зустрічає Микита Дорош (в іншому фрагменті він зветься Микита Тихий) – бувалий чоловік, що колись закінчив гімназію, вчився навіть «на філософії» у Львові, але розчарувався у тій науці і повернувся в село господарювати. Прибулого юнака він бачить уперше, але приймає його, бо про це просив син його давнього друга, з яким колись разом навчалися і який потім став сільським священником і вже помер. Син того померлого священника тепер став наче його сином. Він, щоправда, кудись зникав, але недавно озвався ось таким листом, у якому просить Дороша прийняти його друга, щоб він трохи прийшов до себе.

А при чім тут Маркіян Шашкевич? – виникне цілком резонне запитання. Справа в тім, що той померлий сільський священник не просто священник –

Він другом був поета Маркіяна, –
Розстаючись, вони оба, мабуть,
Клялись весь вік святому заповіту:
В народі свідомість здвигати і освіту [3, т. 2, с. 463].

Коли уважно простежимо перипетії стосунків цих людей, виникає враження, що маємо чи взаємозаміну персонажів, чи навіть їхні маски. Ось якими рисами наділений юний друг Дороша:

Для вас він друг, для мене більш як брат.
Колись його талант, наука, жвавність
Були миліші мні від всіх наград... [3, т. 2, с. 462]

А тепер – про його батька:

Признаюсь вам: людей чимало знав я
І заглядав в їх серця й мислі зміст,

Но другого такого не видав я!
Так простий, щирий і не знав, що злість –
З природи ворог всякого безправ'я, –
Слуга й герой, наскрізь ідеаліст.
Де другі кидались – він смирно йшов з дороги,
Де другі падали, він кидався без тривоги

Донині живо бачу те в уяві
Його спокійну, чесну, тиху стать,
Низенький, очі сяють, все ласкаві, –
Ще чую, як слова його летять.
Такі ясні, мов потічок в мураві,
І серце в груді тішать і пестять [3, т. 2, с. 463].

Мимоволі з'являється думка, чи не об'єднано в цих двох характеристиках риси зовсім іншого, відсутнього персонажа – Маркіяна Шашкевича? Для перевірки такої гіпотези погляньмо, як Франко-критик писав про риси вдачі натхненника «Руської Трійці»? Зацитуємо хоча б уривок зі статті про українську літературу («Южнорусская литература» в енциклопедії Ф. Брокгауза та І. Єфрона (подаємо в українському перекладі): «Найталановитіший із упорядників «Русалки» Шашкевич умів, як каже один із його ровесників (мова йде, очевидно, про Якова Головацького. – М. І.), запалювати в серцях вогонь, який гасне хіба що в могилі. Це була натура м'яка і водночас енергійна, цільна. Його далеко не першокласне поетичне обдарування не встигло розгорнутися, але для тодішнього галицько-руського середовища він був дорогий цільністю світогляду, безмежною відданістю рідному народові. У цих питаннях він не знав вагань: народна мова, мова селян має бути основою літератури і просвітницької діяльності, література й писемність повинні передусім служити піднесенню народу» [3, т. 41, с. 127].

Ризикую також висловити припущення щодо Шашкевичевого друга, уособленого в таємничій неназваній постаті поеми «Нове життя». У Франковій монографії «Життя Івана Федоровича» названо ім'я польського культурного діяча Тадеуша Василевського, який «пригортає під свої крила нашого поета і громадянина Маркіяна Шашкевича, і то якраз в тім часі, коли доля була йому якраз найприкрішою, по його виключенні з семінарії» [3, т. 46, кн. 1, с. 67]. Отже, тодішні польсько-українські відносини не були такими загостреними, як у другій половині XIX ст.

Повертаючись знову до поеми «Нове життя», відзначимо, що Микита Дорош, який зустрічає на залізничній станції юнака Євгена з розшарпаними нервами, добре пам'ятає романтичні поривання молоді часів своєї юності, і переконаний, що багато з цих поривів були солом'яним вогнем та приносили радше шкоду, ніж користь. Рецидиви цієї хвороби вбачає він і в Євгена й обіцяє знайти лік на цю хворобу:

«Ну-ну, – рік Дорош, – хоч ми й не докторі,
А розпізнати зумієм ваш недуг.

Ви, знать, крихітку на байронізм хорі,
На Weltschmerz, як казати звик ваш друг.
І нерви в вас до зрушень надто скорі,
Роздразнена уява, бо весь круг
Мрій, мислей, бажань – все к одній змагає ціли:
Ятрити рани, що згоїтись ще не успіли» [3, т. 1, с. 207].

На цьому монолозі варто акцентувати ще й через те, що І. Франко окреслив у ньому коло інтелектуальних зацікавлень покоління М. Шашкевича, а в літературознавчому плані – особливості раннього українського романтизму галицької школи, чільним представником якого є Маркіян Шашкевич. Український романтизм, як і слов'янський загалом, суттєво відрізнявся від німецького чи англійського романтизму, в основі якого були універсальні ідеї страждання, смерті, самотності, об'єднані німецьким образним визначенням Weltschmerz (світовий біль), передусім тим, що в його основі, як і в основі романтизму багатьох інших слов'янських літератур, закладено ідеї пробудження національної самосвідомості, які ставали підґрунтям національно-визвольних рухів. Тим-то Дорош виявив негативне ставлення до некритичного перенесення чужих гасел на інше національне підсоння.

Наведений монолог Дороша цікавий як у соціо-культурному, так і в суто естетичному аспектах, значною мірою виражаючи погляди самого І. Франка на романтизм, а відтак на трансформацію деяких його ознак у ранньому українському модернізмі початку ХХ ст. Поема «Нове життя» написана у другій половині ХІХ ст., у період, коли письменник, під впливом ідей культурно-історичної школи І. Тена, поглядів М. Драгоманова стояв на позиціях реалізму, що підтверджують його статті цього часу, зокрема «Критичні письма о галицькій інтелігенції» (другий лист невиняково відкривається віршем М. Шашкевича «Веснівка»).

Український романтизм І. Франко трактував як шлях до реалізму, переконаний, що кожний новий напрям у суспільному житті та літературі мусить зароджуватися у надрах попереднього етапу; «заким може початися серйозна, тверда праця розуму, мусить уперед дух людський прилагодитися не тільки наукою, а й зрушеннями чуття. Заким почнеться рух, мусить постати бажання руху; заким мисль увійде в свої права, мусить постати задума» [3, т. 26, с. 92].

Отже, хоча від «цвітки дрібної», замороженої на ціле десятиліття реакцією, до могутнього пориву Франкових «Веснянок» пролягає ціла епоха зміни поколінь, усе ж «слабенький пробіск революційного духу» «Веснівки» не міг бути знищений, і його, крім благородних поривань сильних особистостей, зміцнював духовний рух інших слов'янських народів до національного відродження і політичної свободи. З іншого боку, це був і важливий крок й у сфері естетичного. Як зауважив І. Франко у статті «М. Шашкевич і галицько-руська література», в Шашкевичевих віршах у нас перший раз повіяло духом поезії ХІХ віку; давня «мова богів», як колись називали поезію, тут стала скристалізованою, очищеною мовою людського серця, зверненою безпосередньо до сердець усіх інших людей» [3, т. 43, с. 250].

Говорячи про велику, як зміна цілих епох, дистанцію від «цвітки дрібної» М. Шашкевича до «веснянок» І. Франка, бачимо в обох цих образах риси спорідненості, спадкоємності. Навіть більше: І. Франко теж по-своєму переходив від «веснянкових» жалів до могутнього пориву «веснянок». Маю на увазі ранній Франків вірш «Моя пісня», який Богдан Тихолоз у праці «Філософська лірика Івана Франка» потрактував як втілення двох трансцендентних сил, що кермують людським життям: язичницької віри в Долю як фатум, яка може бути прихильною чи ворожою людині, з одного боку, і християнської віри у всеблагото Бога-батька [2, с. 119]. Як на мене, християнське начало тут усе ж домінує як етичний чинник, до того ж християнському світоглядові чинник долі не чужий, радше обидва ці чинники взаємопов'язані. Це засвідчує і «Моя пісня», текст якої сприймається майже як продовження Шашкевичевої «Веснівки»:

За що, о Боже, тая доля
Малій тій квітці весняній?
Чи так їй гинуть серед поля
В гарячій спекотні літній?
Пошли, о Господи, з росою
Їй свого ангела, нехай
Не в'яне тут перед порою,
Їй сили, Отче, підкріплай!

І рос небесних краплі впали
На цвітку, що вжегнулась вниз,
Що пупінки вже завмирили
І налягав на неї хмиз,
Але роса небесна й сила
Малую квітку підняла,
Жадібно той напій солодкий пила
Ї, освіжена, жару літню знесла [3, т. 3, с. 285].

У циклі «Веснянки» мотив віри фатуму і християнської віри згодом поступився місцем віри у «розум-бистроум» («Ой, що в полі за димове?»), що відповідало тодішньому позитивістському світоглядові поета, і образ Шашкевичевої «цвітки дрібної» у цьому контексті набуває нових конотацій.

Ще раз образ «цвітки дрібної» з'явився в І. Франка 1883 року, викликаний коханням до «гордовитої княгині» Юзефи Дзвонковської, яка не погодилася вийти за нього заміж, радше всього через свою невиліковну хворобу. У віршах поета «Апострофа» та «Перспективи» виражені, за словами В. Корнійчука, «мотиви співчуття і смутку, сублімовані образом “цвітки осінньої, цвітки дрібної”, своєрідному віддзеркаленні її далекої посестри – “цвітки дрібної” М. Шашкевича. Вже зовні обидва вірші нагадують “Веснівку”, але важливішими є, звичайно, їх внутрішня, психічна організація, спільний діапазон поетичного переживання» [1, с. 48], про що свідчить уже початок «Апострофи»:

Цвітко осіння,
Цвітко бліда!
Вже пора змінная,
Сльоти, біда,
Ранки з морозами,
Млисті дні, –
Вмитая сльозами
Зв'янеш на пні [3, т. 2, с. 360].

Варто звернути увагу ще на один нюанс: навіть у статтях історичного та суспільно-політичного змісту в місцях, де з'являється ім'я М. Шашкевича, І. Франко перемикає фазу струму в інше силове поле: від логічної аргументації переходить на образний виклад. Візьмімо хоча б працю «Панщина та її скасування 1848 р. в Галичині». При мові про М. Шашкевича автор посилається на слова тих, хто особисто знав поета, що його твори справляли таке враження, «немов блискавка серед темної ночі» [3, т. 47, с. 112]. І вже від себе додає, що поет «знав ту тугу, ту зневіру, яка тоді мусила нападати кожного і чорною хмарою застелювала перед ним небо. [...] Та він не гнувся під вагою тої долі. Він чув твердим гарячим серцем те, що писав у листі до свого друга Козакевича:

Відкинь той камінь, що ти серце тисне!
Дозволь в той сумний тин
Най свободоньки сонечко заблісне –
Ти не неволі син! [3, т. 47, с. 113].

Ім'я М. Шашкевича у статтях І. Франка могло з'являтися у найнесподіванішому контексті. Приміром, у статті «Найстаріші пам'ятки німецької поезії IX–XI вв.», характеризуючи зразки німецької поезії релігійної тематики, які не мають рим та впорядкованої ритміки і близькі до прози, автор дослідження до подібного типу поезії відніс «Псалми Русланові» М. Шашкевича.

І, нарешті, останнє: чи висока Франкова оцінка творчості М. Шашкевича як явища українського романтизму стала фундаментальною основою для наступних дослідників, особливо в XX ст.? На мою думку, вона радше зумовила ситуацію pro et contra, але ця цікава проблема заслуговує окремої розмови.

*Стаття надійшла до редакції 10.04.2012
Прийнята до друку 26.04.2012*

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. *Корнійчук В.* Ліричний універсум Івана Франка: Горизонти поетики / В. Корнійчук. – К., 2004. – 485 с.
2. *Тихолоз Б.* Філософська лірика Івана Франка / Б. Тихолоз. – Львів, 2009. – 319 с.
3. *Франко І.* Збір. творів : у 50 т. / І. Франко. – К., 1976–1986.

**MARKIAN SHASHKEVYCH IN POETIC WRITINGS
BY IVAN FRANKO**

Mykola ILNYTSKYJ

*The Ivan Franko National University of L'viv,
1, Universytets'ka Str., L'viv, Ukraine, 79000*

The paper deals with the image of Markian Shashkevych in Ivan Franko's poetic writings, in particular in the fragments of the poem "New Life" ("Nove zhyttia") that were not included in the basic version of this unfinished text. It reveals similarity of one of the "New Life" characters' pattern with the assessment of Markian Shashkevych in research articles by Ivan Franko as well as of the agreement in their relation to early Ukrainian Romanticism.

Key words: Markian Shashkevych, Ivan Franko, Weltschmerz (world-pain), national self-consciousness.

**МАРКІЯН ШАШКЕВИЧ В ПОЭТИЧЕСКИХ ТЕКСТАХ
ИВАНА ФРАНКО**

Мыкола ИЛЬНИЦКИЙ

*Львовский национальный университет имени Ивана Франко,
ул. Университетская, 1, Львов, Украина, 79000*

В статье анализируется образ Маркияна Шашкевича в поэтических произведениях Ивана Франко, в частности в фрагментах поэмы «Новая жизнь», не вошедших в основной вариант этого незаконченного произведения. Выявлена схожесть характеристики одного из персонажей «Новой жизни» с оценкой М. Шашкевича в научных статьях И. Франко, а также сходство в отношении к раннему украинскому романтизму.

Ключевые слова: М. Шашкевич, И. Франко, романтизм, мировая боль, национальное самосознание.